

Микитюк О. Р.,

кандидат філологічних наук, доцент катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСЕМИ *ВОВК* У ТВОРАХ ДМИТРА ДОНЦОВА

Анотація. Статтю присвячено розглядові лексеми *вовк*, яка є знаком української етнокультури. Доведено, що мовну компетенцію автора часто відтворено через лексеми-символи, які дозволяють усвідомити україноцентричну діяльність. Важливо, що малюнок вовка як особливої тварини Дмитро Донцов вибрав як ілюстрацію до обкладинки журналу «Літературно-науковий вісник», де хоробрість вовка, шляхетність лева і невіддатливість їжака стали характеристикою борців. У дослідженні виявлено, що лексема *вовк* творить неповторні смисли для виховання особистості. Мислитель показує, що одних дітей (чи й цілий народ) можна виховувати як вовків, а інших – як вівців. Доведено, що вівці та вовки – це найтипівіші тварини, назви яких стали прототипними для розуміння вдачі людей. Виявлено, що лексему *вовк* (для характеристики ідеологем) автор проєктує на характер сили, а лексему *вівці* – на характер покірності. Лексеми *вовк* та *ягня* ілюструють також взаємини Росії та України, де росія виконує роль вовка, який якщо захоче, то з'їсть, а якщо захоче, то помилує. Ці риси характеру звірів у публіцистиці мислителя стали прототипом неможливого примирення двох ворожих політичних сил.

Проілюстровано, що в Д. Донцова лексема *вовк* є основою для творення авторських фразеологізмів. Мислитель постійно наголошує на природному стані звірів чи їхніх вчинків, які є суттю їхнього життя, і трансформує це на вдачу українців. У фразеологізмах лексема *вовк* втілює хижацтво, голод, злість. У статті виявлено, що неможливість поєднання внутрішньої сутності різних істот формує протиставлення *верблюди* – *кінь*, *лис* – *курка*, *вовк* – *теля*. Показано, що лексема *вовк* має і позитивну конотацію через показ сильної України, коли запорізькі козаки скакали, як сірі вовки, щоб вберегти свою Батьківщину від ворогів. Отож лексема *вовк* стала у цьому випадку основою для змалювання швидкості і рішучості, що було характерно для козацької України. Позитивний та негативний символізм знака української етнокультури, яким є *вовк*, має широкий спектр забарвлень у мислителя.

Ключові слова: лінгвоперсона, вербалізація, українська етнокультура, лексема *вовк*, Дмитро Донцов.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Лінгвоперсона Д. Донцова є предметом розгляду істориків, літературознавців, політологів. Мовну компетенцію автора важливо відтворити лексемами-символами, які дозволяють усвідомити його україноцентричну діяльність. Одним із часто вживаних символів у творах Д. Донцова є знак української етнокультури *вовк*, через який автор передає різноманітні смисли. З одного боку образ вовка вербалізовано як спритність, швидкість, а з іншого – це жорстокість, лють, підступність та хижацтво. Аспект лінгвоперсоналогії дозволяє проаналізувати лексему

вовк як маркер, що відіграє важливу роль для розуміння різних рис людської чи звірячої природи. У роботі також простежено суспільно-політичне тло, що є істотними для утвердження національного характеру та державницького мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з поданої теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячено означену статтю. Вивчення лінгвоперсоналогії як синтезу ментальних, духових та розумових цінностей є предметом опису учених [1; 2]. Серед постатей українського простору важливою є персона мислителя, публіциста, видавця, редактора, виразника національних ідей Д. Донцова. Аналіз його мовного портрета є предметом вивчення учених різних наук (філософії, політології, літератури). Щодо мовознавчого опрацювання творів Д. Донцова, то напрямками досліджень є аспекти лексикології, аксіології, когнітології, прагматики тощо, відтак дають різноаспектну характеристику концептуальних детермінантів [3], лексемного складу [4], термінів [5] тощо.

Одним із показників метафоричності мислення Д. Донцова є вживання лексем на означення тварин. Зокрема, опис знака національної етнокультури *вовка* базовано на розумінні вагомості лексеми як одиниці певної мовно-національної спадщини. Отож мовно-ментальні символи автори найчастіше розглядають через концепти, що є культурно зумовленим ментальним поняттям [6, с. 91–92], квантом структурованого знання [7, с. 48], індикатором культури [8, с. 423], інформаційною структурою [9].

Варто наголосити, що крім концептів, науковці для означення емоційно насичених слів послуговуються термінами «ключові слова», «опорні слова», «слова-лейтмотиви» [10, с. 301]. Заслуговує на увагу, що Л. Ставицька, досліджуючи лексеми *душа* та *тіло*, називає їх смисловими образами [11]. Також вчені вважають такі лексеми знаками української етнокультури [12]. Можемо констатувати, що лінгвоконцептологія та семантичний аналіз є навізаєм перехресчуваними царинами мовознавства.

Об'єктом нашого аналізу є етнокультурний знак *вовк*, який має чітку конотацію в творах Д. Донцова. Матеріалом дослідження є публіцистика великого епохального журналіста, життя якого тривало 90 років.

Формування мети статті. Мета роботи: показати, як лексема *вовк* увиразнює політичний лексикон Д. Донцова. Відповідно до поставленої мети завданням є охарактеризувати лексему *вовк* як важливий елемент авторського стилю Д. Донцова, відтворити осмислення аналізованої лексеми в публіцистиці мислителя, проаналізувати мовно-політичний світогляд Д. Донцова як синтез суспільно важливих історичних подій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Постать

вовка у творах Д. Донцова має значущу історію свого виникнення. Річ у тім, що на обкладинці «Вістника» за липень-серпень 1933 р. (книга 7–8) вперше було зображено *вовка* (чи *вовчицю*) з вишкіреними зубами [13, с. 534]. Це була робота українського живописця та графіка, учасника визвольних змагань Армії УНР М. Бутовича.

Існує думка, що на титульному аркуші вісника був не *вовк*, а міфічна тварина, що поєднувала образ *лева*, *вовка* та *їжака*, тобто це звірі з такими рисами характеру, якими мали володіти борці. Згодом ця емблема стала базовою для трьох начал: *шляхетність лева*, *хоробрість вовка* і *непіддатливість їжака*. Важко сказати, які смисли на той час вкладав у своє зображення ілюстратор-карикатурист, але *вовк* – це єдина тварина, яка не піддається дресуванню.

Відтак саме лексема *вовк* присутня у численних за часом написання творів Д. Донцова і є етнокультурним знаком українського мовного простору. Ця лексема вербалізує ті чинники, які впливають на формування характеру та увиразнюють позицію Д. Донцова: а) через характеристику ідей чи політичних течій, б) на основі творення авторських фразеологізмів та антитез.

Вівці та *вовки* – це найтипівіші тварини, назви яких стали знаками української етнокультури та отримали в мислителя вербалізацію з метою показу характеру та особливої вдачі людей. Роздуми Д. Донцова стосуються моралі та гуманності, водночас автор сумнівається, чи в повоєнні часи такі чесноти зможуть побороти культуру агресії. Великий журналіст розповідає про одного старого професора, який переймався питанням, як виховувати дітей: «для ідилії чи для боротьби». Він, ймовірно, за ідилію, але далі запитував: «Але чи маємо ми право робити з наших дітей *овець*, коли з інших роблять *вовків*?» [14, т. 5, с. 301]. Лексема *вовк* з проєкцією на образ большевиків, фашистів стає смислотвірною для відтворення сили характеру. Натомість лексема *вівці* стала образом для характеристики покірливого характеру.

Розуміння позиції *вовка* Д. Донцов вербалізує також через переказ текстів української літератури. Мислитель нагадує байку Г. Сковороди, де *вовк* може «втертися в дружбу», уподібнитися «голосом і волосом» (зовнішнім виглядом і мовою), проте мудрий завжди «відгадає насильницьке “зерцало його душі”». Цей епізод Д. Донцов подає для усвідомлення державницької позиції, оскільки демократична інтелігенція перестала бачити сутність большевизму, а почала вірити в казки про братерство народів, про солідарність усіх пролетарів, «які під маскою загальної ідеї про щастя несли той самий закон сили і знищення» [15, с. 87].

Великий журналіст, пояснюючи ідеологеми *шовінізм*, *імперіалізм*, розкриває думки демократів та провансальців, а матеріалом для підкріплення цих думок знову стає знак української етнокультури *вовк*. Д. Донцов зі сарказмом пояснює, як треба «науково обґрунтувати» ідеал людськості, суть якого така: «гноблених – відвчити від їх “шовінізму”, гнобителів – від фальшивих ідей імперіалізму, і одних, і других – від національного засліплення» [16, с. 31]. Отже, за допомогою освіти всі стануть друзями, про що великий публіцист каже, що не задумувалися правдиві, чи легко помирить лисицю з курями чи *вовка* з телям [16, с. 32]. Відтак лексеми, що називають тваринний світ (*лисиця*, *кури*, *вовк*, *теля*) стають прототипними для усвідомлення людської вдачі. Мислитель неодноразово пояснює, що компроміс *вовка* і теляти (чи *ягнати*) – неможливий, а хто шукає такий компроміс, той не має права нарікати.

В іншому випадку Д. Донцов вмотивовує, як ідеологія гуманітаризму, разом з фаталізмом, безхарактерністю, пасивністю призвели до безхребетності, моральної безпомічності, позбавлення віри у власні сили. Поєднання цих течій в єдине ціле автор вербалізує через словосполучку «*згода між вовком і ягням*» [17, с. 196]. В іншому публіцистично гострому тексті журналіст характеризує імперіалізм і знову використовує метафору з образом *вовка*, бо «*байки про інтернаціоналізм є маскою фарисея, за якою визирає вовче обличчя цинічного імперіалізму*» [14, т. 5, с. 249]. Лексеми *вовк* та *ягня* мають ще одну увиразнювальну характеристику, під якою автор розуміє суть московії та України. Відтак, за Донцовим, усі публічні взаємини московії (росії) ніколи не базувалися на правовій основі, «*це відносини між щедрінським вовком і ягням: “Захачу с’єм, а захачу і памілюю”*» [14, т. 5, с. 34].

Лексема *вовк* як вербалізатор Донцових ідей увиразнена через творення авторських фразеологізмів, основою яких є народна творчість чи твори українських письменників.

Наприклад авторський фразеологізм Д. Донцова «*єднати вівці з вовками на одній луці – це суперечить самій природі і здоровому розмислові*» [17, с. 93] перегукується з ідеєю *сродної праці* Г. Сковороди, позаяк йдеться про природний стан звірів чи їхніх вчинків, які є суттю їхнього життя. Лексема *вовк* містить усвідомлення жорстокості, агресивності, зрештою – люті.

Прикметно, що байка Езопа «*Вовк та ягня*» стала базою для Донцового фразеологізму «*згода між вовком і ягням*». Байкар робить висновок, що тиран завжди виправдовуватиме свої дії та попри все втілює свою ідею в життя (в Езопа *Вовк* так чи так з’їсть *Ягня*). Крім того, *Вовк* – це символ хижацтва, голоду, злості і лихої сили, *Ягня* – це образ безпомічності та покірності [Жайворонок, с. 90–91, 103]. Риси характеру звірів в публіцистиці мислителя стали показом неможливого примирення двох ворожих політичних сил. Слово «згода», написане в лапках, є запереченням свого прямого значення, отож: «*Рада*» – орган, «що все був головним речником “згоди” між *вовком і ягням*» [14, т. 1, с. 160].

Антитеза *вовк – ягня* – смислотворча одиниця тексту Д. Донцова. Автор не вірить, що «світло розуму» впорядкує хаос, а ідеологічні настанови та вказівки викличуть в противника прихильність та він повірить в правдивість і потребу національних українських домагань. Журналіст сумнівається в ідеї С. Черкасенка, що намагався «*розумним словом заткати паці звірям і “переробити вовків хижих на ягнят”*» [17, с. 75].

Джерелом аргументів щодо потрібності своєї влади також є аналогія з тваринним світом, який живе за законами природи та підкорюється владі сильного. У підсумку через показ особливостей влади сформовано дороговказ для творення безпеки. За мислителем, лише свої воїни можуть гарантувати безпеку, а «*доручати ту безпеку й долю ординським воякам – це все одно, “неначе приставити шуліку стерегти голубів, а вовків – овець”*» [17, с. 102].

Фразеологізм *вовком вити* через додавання додаткового слова став частково авторським фразеологізмом *вовком вити зі злості* [14, т. 3, с. 87], де лексема *злість* підсилила експресію вислову.

Прикметно, що пояснюючи можливість / неможливість щодо співжиття різних рас (ідея Драгоманова), Д. Донцов творить протиставлення *верблюди – кінь*, *лис – курка*, *вовк – теля*: «*Чи це завдання легко виконати, як помирить верблюда з конем,*

чи, напр., *лиса з курми*, або *вовка з телям*, – над цим правовірні драгоманівці не задумувалися» [Нац., с. 32].

Світ боротьби, справедливості та (по іншій бік) відпочинку акумульовано крізь позицію Я. Галана, П. Тичина, В. Винниченка, С. Черкасенка та ін. Антитеза Д. Донцова побудована на назвах *світ вовків*, *звірячий світ*, *світ напруження*, *великі стреси*, *світ поривів угору* та (протилежне, про яке мріють ці письменники) «фіялкові гаї», рай для «слабких» [14, т. 8, с. 187]. Нікчемність такої позиції Д. Донцов пояснює ідеями Т. Шевченка (у нього такі земляки – це «свинопаси»), І. Франка та Лесі України («каліки» і «паралітики»), П. Куліша («голота»).

Лексема *вовк* виведена в позитивному світлі для показу сильної України, коли запорізькі козаки скакали як сірі вовки, щоб вберегти свою Батьківщину від ворогів. Доречно наголосити, що через антитезу в мислителя з'ясовано ставлення до землі різних верст суспільності. Для одних земля – це те, що відтворює вищі цілі: це *слава*, *експансія*, *Бог*, *мораль*, *добро наступних поколінь*; *отчизна*, *вкрита славою її оборонців*; *не грунт, що дає плоди, не ставок, млинок чи вишневий садок*; там *чутно звіриний свист*, *вовки грозять по яругах*, *клекотять орли*, *лисиці брешуть на червлені щити*, *люди скачуть, як сірі вовки*, *Січ степи засіває кріпостями і паланками* [15, с. 114–115]. З іншого боку земля – це *власний лан*, *розміряний степ хлібороба з жайворонками*, *ясним сонечком*, *з безхмарним небом і з морем золотої пшениці*, *розманіжений*, *приспаний і сонний*; земля має *лиш для сучасників житом і пшеницею гомоніти*; а *люди поволи*, *мов віл*, *тюпають за плугом*, *пшеницею степи засівають*. Зрештою, *Січ не пшеницею степи засіває, а кріпостями і паланками* [15, с. 115]. Підсилену характеристику степу звукове тло (*звіриний свист*, *клекотять орли*, *гомоніти*, *тюпають*), подане як нагромаджений увиразнювальний чинник. Відтак лексема *вовк* стала прототипом швидкості, невіддатливості, непоступливості, а саме ці риси характерні були для сильної козацької України.

Прикметно, що лексеми *засць*, *пес*, *ворона*, *жаба*, *вовк*, *орел*, *осел* – це все знаки української етнокультури, які поповнили мовний арсенал Д. Донцова. До речі, в журналіста цілком відсутні невластиві для України звірі, приміром, жирафи, ему, коали, кенгуру.

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямку. Гострослов Д. Донцова у своїх висловлюваннях формує основу розуміння тогочасних політичних та суспільних процесів. Твори мислителя містять численні ідеологеми, власні назви, фразеологізми, проте лексема *вовк*, яку ми обрали для аналізу, є смислотвірною для побудови його мовного портрета.

Національно специфічна лексема *вовк* формує характерні смисли для виховання особистості, оскільки одних дітей (чи й цілий народ) можна виховувати як *вовків*, а інших – як *вівців*. Доведено, що *вівці* та *вовки* – це найтиповіші тварини, назви яких стали основою для відтворення вдачі людей. Лексему *вовк* автор проектує на характер сили, а лексему *вівці* зображає як образ покірності. Характерним є поєднання лексем *вовк* та *ягня*, які антагоністично різно відтворюють людські взаємини. Одним з промовистих образів є *вовк* та *ягня*, в образах яких зображено взаємини московії та України. Д. Донцов доводить, що московія виконує роль *вовка*, який захоче, то з'їсть, а захоче, то помилує.

Знак української етнокультури *вовк* є основою для творення авторських фразеологізмів та антитез, де риси характеру звірів

стали прототипом неможливого примирення ворожих політичних сил.

У творах мислителя лексема *вовк* має і позитивну конотацію, Автор використовує образ *вовка* для показу сильної України, бо був той час, коли запорізькі козаки скакали як сірі вовки, щоб вберегти свою Батьківщину від ворогів.

Позитивний та негативний символізм знака української етнокультури, яким є *вовк*, має широкий спектр забарвлень у мислителя. Важливо, що лексема *вовк* ілюструє ментально-маркувальну спрямованість твору, дає емоційну оцінку сказаного, відтворює українське героїчне минуле, інформує про риси характеру та впливає на читача своїми звірячими особливостями. Національна спрямованість творів великого публіциста дозволяє через лексему *вовк* увиразнити власну візію боротьби за свою державу.

Перспективу роботи вбачасмо в описові мовного портрету Д. Донцова на базі етнокультурного вивчення лексем *лев*, *чайка*, *черепаха*, *осел*, які стали прототипами для формування ідеології та позиції українців.

Література:

1. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсоналогії: монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 136 с.
2. Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: монографія. Дрогобич : Коло, 2012. 372 с.
3. Супрун Л. Контент-аналітична репрезентація концептуальних детермінантів «Літературно-Наукового Вістника» (1898–1933 рр.). Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. Науково-дослідний інститут пресознавства. Львів, 2015. Вип. 5 (23). С. 415–421.
4. Микитюк О. Лексико-семантичний зріз мовної картини світу Дмитра Донцова. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки, Scientific of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Philological Sciences/ Редкол.: С. М. Ніколаєнко, (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2016. Вип. 257. С. 152–162: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2021.41.30>
5. Микитюк О. Базові суспільно-політичні терміни у трактуванні Дмитра Донцова. Українська реальність крізь призму терміна: монографія / Куньє З. Й., Фаріон І. Д., Микитюк О. Р., Городиловська Г. П., Харчук Л. В. Львів : Львівська політехніка, 2019. С. 94–127.
6. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія, 2-е вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.
7. Літяга В. В. Поняття «концепт» у парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. № 46. С. 48–50.
8. Приходько А. Когнітивно-дискурсивні параметри (лінгво)концепту. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Вип. 184. Кропивницький, 2019, с. 421–426.
9. Селіванова О. О. Концептуальне моделювання і когнітивно-онімасіологічний аналіз Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. 2017. № 2. С. 3–12.
10. Копусь О. А. Роль художнього контексту в моделюванні структури культурного концепту. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2009. Вип. 20. С. 300–303.
11. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. XX ст.: монографія. Київ : Правда Ярославичів, 2000. 156 с.
12. Жайворонек В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 704 с.

13. Сварник Г. Листи Леоніда Мосендза до Дмитра Донцова за 1931–1934 роки. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССXXXIX. Праці Філологічної секції. Львів, 2000. С. 479–541.
14. Донцов Д. Вибрані твори: в 10 т. / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Т. 1–10. Дрогобич: Відродження, 2011–2016.
15. Донцов Д. Дух нашої давнини. Львів–Київ : Накладом Юрія Криворучка, 2011. 160 с.
16. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. 236 с.
17. Донцов Д. Хрестом і мечем. Тернопіль : Рада, 2010. 316 с.

Mykytyuk O. Verbalisation of the lexeme *wolf* in Dontsov's works

Summary. The article deals with the analysis of the lexeme *wolf*, which is a sign of Ukrainian ethnoculture. It is proved that the author's linguistic competence is often reproduced through lexemes-symbols that allow us to understand his Ukrainian-centric activity. It is important that Dontsov chose the picture of a wolf as a special animal to illustrate the cover of the Literary Scientific Herald, where the bravery of a wolf, the nobility of a lion and the non-compliance of a hedgehog became the characteristics of fighters. The study reveals that the lexeme *wolf* creates special meanings for the education of a personality. The thinker shows that some children (or even the whole nation) can be brought up as wolves, and others as sheep. Proved that sheep and wolves are the most typical animals whose names have become prototypical for

understanding people's disposition. It is found that the author projects the lexeme *wolf* (to characterise ideologemes) on the character of strength, and the lexeme *sheep* – on the character of submission. The lexemes *wolf* and *sheep* also reflect the relationship between Russia and Ukraine, where Russia plays the role of a wolf that will eat if it wants to, and pardon if it wants to. In the thinker's journalism, these character traits of the beast became a prototype of the impossible reconciliation of two hostile political forces.

It is illustrated that in Dontsov the lexeme *wolf* is the basis for creating author's phraseological units. The thinker constantly emphasises the natural state of animals or their actions, which are the essence of their life, and transforms it into the character of Ukrainians. In phraseological units, the lexeme *wolf* represents predation, hunger, and anger. The article reveals that the possibility or impossibility of combining different natures formed the opposition *camel – horse, fox – chicken, wolf – calf*. It is shown that the lexeme *wolf* also has a positive connotation through the demonstration of a strong Ukraine, when Zaporizhzhya Cossacks rode like grey wolves to protect their homeland from enemies. Therefore, the lexeme *wolf* became the basis for depicting the speed and determination that was characteristic of Cossack Ukraine. The positive and negative symbolism of a wolf as a sign of Ukrainian ethnic culture, has a wide range of colours for the thinker.

Key words: linguistic personality, verbalisation, Ukrainian ethnoculture, lexeme *wolf*, Dmytro Dontsov.